

AMERICAN BOARD OF COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSION (ABCFM) NEAR EAST RELİEF'E AMERİKAN MİSYONERLERİNİN ANADOLU'DAKİ FAALİYETLERİ

THE ACTIVITIES OF AMERICAN MISSIONARIES FROM AMERICAN BOARD COMMISSIONERS FOR FOREIGN MISSION(ABCFM) TO NEAR EAST RELİEF

Dilşen İNCE ERDOĞAN*

Öz

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Ermeni sorunun ortaya çıkmasındaki önemli faktörlerden biri Osmanlı topraklarında gerçekleştirilen misyonerlik faaliyetleridir; özellikle de Amerikalı misyonerlerin çalışmalarıdır. Amerikalı misyonerler 1819 yılında Anadolu topraklarına geldikleri andan itibaren Rumlar, Yahudiler ve Ermeniler arasında faaliyet göstermişlerdir. Amerikalı misyonerlerin Ermeniler arasındaki yapmış oldukları çalışmalar başarılı olmuştur. Sağlık, eğitim alanında verilen hizmetler Ermeniler ile Amerikalı misyonerleri birbirine derinden bağlanmıştır. Amerikalı misyonerler bütün bu çalışmaları 1810 yılında Boston'da kurulan ABCFM'ye bağlı olarak gerçekleştirmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na İttifak Bloğu yanında katılması, Ermenilerin bağımsız devlet kurma hayallerini daha da perçinleştirmiştir. Ermeni komitelerinin öncülüğünde Ermenilerin bu dönemde Doğu Anadolu'da çıkarmış olduğu isyanlar Osmanlı Devleti'nin Doğu Anadolu'da iki ateşe arasında kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle 27 Mayıs 1915'te Osmanlı Devlet Sevk ve İskân Kararı almış; bölgenin güvenliği için Ermeni vatandaşlar zorunlu göçe tabi tutulmuşlardır. 1915 yılında sevk edilen Ermenilere yardım toplamak amacıyla İstanbul Amerika Büyükelçisi Henry Morgenthau'nun da yardımı ile Dodge, Barton, Crane tarafından 16 Eylül 1915'te Armenian Relief Committee kurulmuştur. Bölgede ayrıca faaliyet gösteren Palestine-Syrian Relief ve Persian Relief adlı iki yardım derneği de bulunmaktadır. Kasım 1915'de bu üç yardım derneği American Committee for Armenian and Syrian Relief adını alarak birleşmişlerdir. Anadolu'da bulunan Amerikan misyonerleri de bu derneğe bağlı olarak faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu örgüt 1918 ve 1919 yılında adını değiştirerek ilk önce American Committee for Relief in the Near East ve daha sonra da Near East Relief adını almıştır.

Yapılacak olan çalışmanın amacı Amerikan yardımlarının misyonerler aracılığı ile Ermenilere nasıl ulaştırıldığını ve ne kadar yardım toplandığını göstermektir. En önemlisi de Amerika'da yardım toplama faaliyetlerinde kullanılan "kötü-zalim Müslüman Türk" ile "mazlum Ermeni" imajının nasıl yaratılıp kullanıldığını göstermektir. Çalışmada özellikle Amerikan gazeteleri (The Newyork Times, Chicago Daily Tribune, The Washington Post) ve dönemin tanıklıklarının hatıraları kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: *Yakın Doğu Yardım Heyeti, Amerika, Misyoner, Ermeniler, ABCFM*

Abstract

The major factor of the Armenian question in the second half of the XIX th century was activities of missionaries especially the American missionaries in the Ottoman Empire. The American missionaries, come from America in 1819 to Izmir, started their activities among Jews, Greeks, Armenians. Missionary activities were very successful among Armenians. At that time, American missionaries worked under the ABCFM founded in Boston in 1810.

When the Ottoman State went to the First World War with the Central Powers, the dreams of establishing an independent Armenian state was strengthened. At that time, the attacks of Armenian committees and Russian forces in the Eastern Anatolia caused to withdrawal of the Ottoman forces. Armenian rebelled to establish an independent state in this region in the war time to the Ottoman Empire, was inexcusable. The Armenians continued to rebel in an organized way since the Ottoman State had declared mobilization. These rebellions, especially Van Revolt, was cause of Law on Relocation and Settlement May 27, 1915.

The Armenian Relief Committee was founded by Dodge, Barton, Crane in September 16, 1915 to help relocated Armenians. In addition this relief corporation, there were another two relief corporations, named the Palestine-Syrian Relief and the Persian Relief. In November, 1915 these three corporations were renamed the American

** Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, AYDIN. drinceerdogan@gmail.com

Committee for Armenian and Syrian Relief depended on the American Board. In 1918 and 1919 This corporation was again renamed firstly the American Committee for Relief in the Near East then the Near East Relief. The aim of this paper answer the some questions about these American donations, collected by American missionaries for relocated Armenians. First question is how much American donations were collected by them for the Armenians? How donations will be delivered to the Armenians? In this paper some newspapers, New York Times, Chicago Daily Tribune, Washington Post and some memories will be used.

Keywords: *Near East Relief, America, ABCFM, Missionary, Armenians*

“Hayatı değerlendirmenin en iyi yolu onu kendinden yani hayatın kendisinden daha uzun süren bir şey için harcamaktır” diyen Amerikalı filozof William James, hem ABCFM hem de Near East Relief (NER-Yakın Doğu Yardım Örgütü)’e bağlı olarak çalışan misyonerlerin hayattaki var olma amaçlarını çok açık bir şekilde ifade etmiştir. Misyonerler, göstermiş oldukları büyük çaba ile hem ülkelerinin hem de Hıristiyanlığın temsilcileri olarak hiç bilmedikleri yabancı topraklarda silinmeyen izler bırakmayı başarmışlardır.

Hıristiyanlığın ve Amerikan kültürünün yayılmasında etkili olan *“görünmeyen adamlar”* olarak adlandırılan Amerikalı misyonerler, XIX. yüzyıla damgasını vurmuş¹ ve tüm dünyada bu yüzyılı *“misyonerliğin altın çağı”* olarak ilan etmişlerdir. Amerikan toplumunun oluşturan bireyler üzerinde, yerleşmiş oldukları kıtanın vahşi doğası ile yaptıkları mücadele ve Protestanlık etkili olmuştur. Bu etki kendini en bariz şekilde Amerikalı misyonerler üzerinde göstermiştir. Amerikalı misyonerler, Amerika kıtasının en büyük misyoner örgütü olan ABCFM’ye bağlı olarak çalışmışlardır. ABCFM de Congregational, Presbiterien ve Reformed kiliselerinin birleşmeleri ile 1810 yılında Massachusetts eyaletinin Boston şehrinde kurulan dönemin en etkin misyoner kuruluşudur. Amerika kıtasındaki yerlileri ve Katolikleri Protestanlaştırmak amacıyla olan ABCFM, daha sonra *“bütün dünyanın Protestanlaştırılması”* sloganı ile yola çıkmış ve 1820’de misyonerler Osmanlı topraklarına ayak basmışlardır².

ABCFM, Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerine misyoner Pliny Fisk ve Levi Parsons’un öncülüğünde başlamıştır. Amaç Osmanlı topraklarındaki dinsizler ve farklı inançlardaki insanlar arasında çalışmak ve onları Protestanlaştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda önemli adımlar atılmış ve yerli halkın arasına karışılarak ilk olarak onların dili öğrenilmiştir³. Dini hoşgörünün egemen olduğu Osmanlı toplumunda Protestanlaştırma faaliyetlerini yürütmek hiç de kolay olmamıştır. Çünkü Osmanlı toplumunu meydana getiren farklı inançtaki bireyler, dini inançlarını serbestçe yaşamakta, inançları nedeniyle herhangi bir baskıya maruz kalmamakta, kendi ruhani liderlerinin öncülüğünde gelenek ve göreneklerine bağlı olarak hayatlarına devam edebilmektedirler. Devletin gayr-i müslim vatandaşlarına karşı izlediği bu politika onların hem dinsel hem de toplumsal olarak gelişmelerini ve toplumsal benliklerini korumalarını sağlamıştır. Bu durum Amerikalı misyonerlerin Yahudiler ve Rumlar arasında yaptıkları çalışmalarda hayal kırıklığına uğramalarına neden olmuştur⁴. Bu arada Müslümanların da Protestanlaştırılması ölüm cezası nedeni ile mümkün olmamıştır⁵.

1 Elizabeth W. Shelton, *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doctorate Thesis, George Town University, Washington, 2011, s.8.

2 Çağrı Erhan, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, Imge Yayınları, İstanbul, 2001, s.82-85. David Brewer Eddy, *What Next in Turkey*, Boston, 1913, s.56-58.

3 Seçil Akgün, “Amerikalı Misyonerlerin Ermeni Meselesindeki Rolü”, *Atatürk Yolu*, Yıl:1, Sayı:1, Ankara, 1988, s.5-6.

4 Dilşen İnce Erdoğan, *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri, Van Ermeni İsyanları(1896)*, IQ Yayınları, İstanbul, 2008, s.11-113.

5 Seçil Karal Akgün, “Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi”, *X. Türk Tarih*

Müslümanlar, Rumlar ve Yahudiler arasında başarılı olamayan misyonerler özellikle 1829 yılında Ermeni misyonunun kurulması ile tamamen bu topluma yönelmişlerdir⁶. Bu tarih itibariyle misyon merkezi İstanbul olarak seçilmiş ve ilk ziyaret Ermeni Patrikhanesine yapılmıştır. Amerikalı misyonerler amaçlarının Ermeni kilisesini yok etmek değil, Ermeniler için Amerikan tarzı okullar açarak onlara eğitim vermek olduğu konusunda patriği ikna etmeye çalışmışlardır⁷. Bu doğrultuda başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde okullar açmışlardır. Amerikalı misyonerler, halk arasında daha rahat kabul görmek ve sadece İncil'in okunmasını sağlamak amacı ile açmış oldukları okullarda ilk olarak çocuklara okuma-yazma ve dört işlem öğretmişlerdir. Bu durum halk arasında kolaylıkla benimsenmelerini sağlamıştır. Amerikalı misyonerler, yapmış oldukları eğitim çalışmaları ile Ermenilere dini, sosyal ve kültürel alanda yeni bir hayat görüşü kazandırmışlardır. Kazanılan yeni hayat anlayışına yeni yetenekler de eklenince ekonomik açıdan kendine yeter duruma gelmişlerdir ki bu durum Ermenilerin siyasi kimlik kazanmalarını sağlamıştır⁸. Sonuç olarak, Amerikan okullarında misyonerler tarafından verilen eğitim "*millet-i sadıka*" olarak anılan Ermenileri, hem devlete hem de Müslüman komşularına karşı düşman etmiştir. Ermeni milliyetçiliğinin doğduğu ve geliştiği bu okullarda yetişen Ermeni gençler, Osmanlı Devleti'nin yönetimi altında yüzyıllarca baskıya maruz kaldıklarına inanmaya başlamışlardır. Başta emperyalist devletlerin tahrikleri olmak üzere Amerikalı misyonerlerin katkısı ile bağımsız Ermeni devleti kurmak için Osmanlı Devleti'ne karşı özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayaklanmışlardır⁹.

Emperyalist devletler tarafından 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı ve sonrasında imzalanan Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması ile yapay olarak yaratılan "*Ermeni Sorunu*" uluslararası arenanın en önemli konusu olmuştur¹⁰. Bu antlaşma sonrasında Rusya'nın Ermeniler üzerinde günden güne güçlenmesi İngiltere'yi rahatsız etmiş ve Fransa'nın da desteğini alan İngiltere yeni bir antlaşmanın imzalanmasını sağlamıştır¹¹. Berlin Antlaşması uyarınca Ermenilerin oturdukları bölgede reform yapılması kabul edilmiştir. Fakat, Osmanlı Devleti, emperyalist devletlerin desteğini kazanan Ermenilerin oturdukları bölgede reform projesinin uygulamasını mümkün görmemiştir. Reform projesinin

Kongresi(22-26 Eylül 1986), V, TTK Yayınları, Ankara, 1994, s.2021-22-23.

6 Harrison Otis, Dwight, *Christianity in Turkey*, London, 1854, s.30-32.

7 Çağrı Erhan, a.g.e., s.91. Joseph Leon Grabill, *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis, 1971, s.12; 1861'de 125, 1875'de 137, 1890'da 177 ve 1913'de 209 misyonerle Amerikan Board Osmanlı ülkesinde hem çalışma ağını genişletmiş hem de misyoner sayısını arttırmıştır. 1860'da Amerikan Board, Osmanlı topraklarındaki faaliyet alanlarını Doğu, Batı, Merkezi Avrupa ve Suriye olmak üzere beş bölgeye ayırmıştır. Hasan Tahsin Fendoğlu, *Modernleşme Bağlamında Osmanlı-Amerika İlişkileri*, Beyan Yayınları, 2002. 1850'de yedi kilise ve okula sahip olan Amerikalı misyonerler 1860'da 49 kilise ve 114 okul, 1880'de 97 kilise ve 331 okul, 1913'de 163 kilise ve 450 okul bulunmaktadır. Çağrı Erhan, a.g.e., s.191; İlber Ortaylı "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Denemeler*", *Amme İdaresi Dergisi*, XVI/3, Ankara, 1981, s.90.

8 Mithat Aydın, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetlerine Dair Rus Miralayı Potiyata'nın Raporu", *Tarihte Türkler ve Ermeniler/Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik*, c.8, Ankara, 2014, s.186-222; Gülbadi Alan, "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, XX/4, 2007, s.469.

9 Kamuran Gürün, *Ermeni Dosyası*, Ankara, 1985, s.154-155.

10 Ayastefanos (Yeşilköy) Antlaşması'nın 16.maddesi ile "*Ermenilerin çoğunlukta yaşadığı yerlerde reform yapma zorunluluğu*" kabul edilmiştir. Bu madde özünde iki anlam taşımaktadır. Bunlardan ilki Rusya'nın, Osmanlı Devleti'nin iç işlerine dolaylı olarak karışacağı, ikincisi de Doğu Anadolu'da özerk bir Ermenistan'ın kurulacağıdır. Fakat bu durum hem Fransa'nın hem de İngiltere'nin bölge üzerinde etkisini azaltacağından iki devleti de huzursuz etmiştir.

11Nejat Göyünç, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed:Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2000, s.38-39; Kemal Çiçek, *Ermenilerin Zorunlu Göçü*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.8.

uygulanması bağımsız Ermenistan'ın kurulmasını gerçekleştirecek önemli bir adımdır. Bu plan çerçevesinde İngiltere ve Rusya aktif rol almıştır. Hatta Rusya'nın, kurulması düşünülen bağımsız Ermenistan ordusunu daha şimdiden hazırladığı bilinmektedir¹².

Bu dönemde Amerika, çağın akımı olan emperyalizme açık destek vermemiştir. Bunun arkasında yatan neden ise XIX. yüzyılda ülkesinin zenginliklerini Avrupa'dan korumak amacı ile benimsemiş olduğu Monreo Doktrini'dir. Buna rağmen gelişen ve değişen dünyada yerini almak isteyen Amerika, diğer emperyalist devletler ile dünyanın en stratejik bölgesinde yer alan ve günden güne siyasal ve ekonomik olarak gerileyen Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde söz sahibi olma ve bu zenginlikten pay alma mücadelesinde yerini almıştır. Dış politika ilkesini çiğnemeyen Amerika'nın bu mücadelesinde ön saflarda Amerikalı tüccarlar ve misyonerler bulunmuştur. Bağımsız Ermenistan'ın kurulmasında Amerikan dış politikasını etkileyen ve "görünmeyen adamlar" olarak anılan Amerikalı misyonerler ve Anadolu'nun dört bir yanında inşa ettikleri Amerikan kurumları büyük hizmet vermiştir. Amerikalılar ve Ermeniler misyonerlerin göstermiş oldukları özverili çalışmalar sayesinde açılan eğitim ve sağlık kurumları vasıtası ile birbirlerine sıkı bağlar ile bağlanmışlardır¹³. Bununla birlikte Amerikalı misyonerlerin tavsiyeleri doğrultusunda Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde Amerikan konsoloslukları açılmıştır¹⁴. Sonuç olarak özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amerika, misyonerleri aracılığı Osmanlı ülkesinde yaşayan Ermeniler üzerinde etkin bir konuma gelmiştir.

Amerikan dış politikası üzerinde etkin konumlarına rağmen Amerikalı misyonerlerin mali olarak devlet desteği almadıkları bilinmektedir. Yapılan kampanyalar sonucunda toplanan yardımlarla hem misyonerlerin ihtiyaçları karşılanmış hem de Amerikan kurumları Anadolu'nun her bir köşesine inşa edilmiştir. I. Dünya Savaşı öncesine kadar Anadolu'da Amerikalı misyonerler, 8 milyon dolar yatırıma, 40 milyon dolar da gayrimenkule sahip olmuşlardır¹⁵. Yapılan yatırımlar ve ihtiyaçların karşılanmasında en büyük destek Avrupa'da ve Amerika'da yaşayan Protestanlardan ve tüccarlardan gelmiştir¹⁶. Gerekli mali desteği sağlamak adına dernekler kurulmuş ve bağışlar için kampanyalar düzenlenmiştir. Bütün çabaya rağmen bağış toplamak hiçte kolay olmamıştır. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan Ermeni ayaklanmalarının hükümet tarafından bastırılması Türklerin masum Ermenileri katlettikleri şeklinde Amerikan kamuoyuna aktarılmış ve bağış kampanyalarında "mazlum Ermeni, zalim Türk" en fazla kullanılan slogan olmuştur¹⁷. Bu olaylar esnasında düzenlenen yardım kampanyalarında Amerikalı misyonerler tarafından Ermeniler için toplanan yardımlar İstanbul'daki merkeze gönderilmiştir. William W.

12 Mim Kemal Öke, *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu*, İz Yayınları, İstanbul, 1996, s.80-81; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.12; Cemal Paşa, *Hatıralar, İttihat ve Terakki ve I. Dünya Savaşı*, Haz: Alpay Kabacalı, İstanbul, 2001, s.413-415. Rusya tarafından hazırlanan bağımsız Ermenistan ordusunun dördü 1914, beşi de 1915 yılında Ermeni gönüllülerden oluşan birliklerdir. Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.13-14.

13 Şenol Kantarcı, *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul, 2004, s.12-15; Seçil Karal Akgün, *a.g.m.*, s.2-3.

14 İlk konsolosluk 1886'da Sivas'ta, 1896'da Erzurum'da ve daha sonra da 1901'de Harput'ta açılmıştır. Konsolosluk binaları Ermenilere ait olan evler ve konsolosluk çalışanları da Ermenilerdir. Bilal Şimşir, "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1984)*, Ankara, 1985, s.115-118.

15 Fatih Gencer, *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul, 2006, s.28.

16 Bilal Şimşir, *a.g.m.*, s.99-101. 1894-1895 yıllarında gerçekleşen yardım kampanyalarında Ermeniler için 1.5 milyon dolarlık yardım toplanmıştır. Joseph Grabill, *a.g.e.*, s.44-45.

17 Mithat Aydın, "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", *OTAM*, Sayı:19, 2006, s.79-122; Dilşen İnce Erdoğan, *a.g.e.*, s.149-150.

Peet'in başında olduğu merkez aracılığıyla yardımlar, sözde Türklerin zulmüne maruz kalan Ermenilere aç kalmamaları ve yaşamlarına devam etmeleri için Amerikalı misyonerler tarafından ulaştırılmıştır¹⁸.

I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile Ermeniler, Rusya ile birlikte hareket etmeye başlamışlardır. 30 Kasım 1914 tarihinde Tiflis'teki Ermeni bürosunun yayınlamış olduğu bildiri ile de resmi olarak Rusya'nın yanında yer alacaklarını beyan etmişlerdir. Taşnak ve Hınçak örgütleri de 1914 yılından itibaren İstanbul'da yapılan toplantıda alınan kararlara rağmen Rusya ile birlikte hareket edileceği talimatını üyelerine vermiştir¹⁹. Ermenilerin, Rusya'nın yanında yer alacağını bildirmesi seferberlik ilan eden Osmanlı Devleti ordusundan kopmalara neden olmuş²⁰ ve Osmanlı Devleti'nin Rusya'ya savaş ilan etmesinden sonra da Rus orduları ile gönüllü Ermeni birlikleri Doğu Beyazıt üzerinden Anadolu'yu işgale başlamışlardır. Ermeni çeteleri, Rus birlikleri ile beraber hareket etmiş ve bölgede yaşayan Müslüman halka karşı büyük katliamlara girişmişlerdir²¹. Mart 1915'de Zeytin'da, Nisan 1915'te Van'da yine Nisan 1915'te Diyarbakır'da Ermenilerin neden olduğu olaylar devletin savaş yıllarında bölgede güvenliği sağlaması konusunda bazı önlemler almasını gerektirmiştir. Savaşın ilk yıllarında ikna yolunu tercih eden hükümet, başarılı olamayınca Nisan 1915'te Ermeni komite merkezlerinin kapatılması ve elebaşlarının tutuklanması, evraklarına el konulması ile ilgili kararı vilayetlere ve mutasarrıflıklara göndermiştir²². Savaşın tüm şiddeti ile devam ettiği bu dönemde asayiş ve can güvenliğini en önemlisi de cephe gerisi emniyeti bozan olayların devam etmesi üzerine 27 Mayıs 1915'te "*sefer esnasında hükümet icraatına karşı gelenler için askeri makamlarca alınan kararları uygulayacak geçici yasa*" hazırlanmıştır²³. Bu karar 1 Haziran 1915'de resmi gazetede yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Alınan karar gereği özellikle isyan bölgelerindeki Ermenilerin sevk ve iskâna tabi tutulması Avrupa özellikle de Amerikan kamuoyunda büyük yankıya neden olmuştur. Misyonerlerin etkili yayın organı olan Missionary Herald'da Türklerin sadece Ermenilere değil, ABCFM'a ait mülklere büyük zarar verdikleri hatta bazılarını yıktıkları, misyonerlere hakaret edip tutukladıkları yazmaktadır²⁴. ABCFM 1915-1916'da basın yayın organlarında Ermenilerin soykırımı uğratıldığı konusunda geniş bir kampanya oluşturmuştur. Bu tür kampanyalar Türk karşıtı fikirlerin doğmasına ve Washington üzerinde kamuoyu baskısının yaratılmasına neden olmuştur²⁵. Kamuoyu baskısı nedeni ile bu dönemde Washington, Ermenilere yardım eden kurumları desteklemiştir²⁶.

1915 Ağustosunda ABCFM'nin İstanbul temsilcisi ve mali işlerinden sorumlu olan William W. Peet "*çöllerde sürülmüş olan Ermenilerin hayatta kalmalarını sağlamak zorundayız*" diyerek Amerikan halkından sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere yardım

18 Hans Lukas Kieser, *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s.219.

19 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.58-60; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.22. Muammer Demirel, *I. Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri 1914-1918*, Ankara, 1996.

20 Esat Uras, *Tarihte Ermeniler*, s.581-593; Kemal Çiçek, *a.g.e.*, s.23.

21 Mehmet Saray, *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara, 2005, s. 52-57; Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara, 2001, s.31-33.

22 Yusuf Halaçoğlu, *a.g.e.*, s.44-45.

23 Mehmet Saray, *a.g.e.*, s.61-62; Mim Kemal Öke, *a.g.e.*, s.164.

24 Hans Lukas Kieser, *a.g.e.*, s.491.

25 John Denova, *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis, 1963, s.101.

26 Dimitra Giannuli, *American Philanthropy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees 1922-1923*, Doctorate Thessis, Kent University, 1992, s. 41.

etmelerini istemiştir. Peet tarafından yapılan yardım çağrısına Eylül 1915'in başlarında İstanbul Amerikan Büyükelçisi olan Henry Morgenthau'nun da Ermenilerin korunması, yardımların devam etmesi ve yeni yardımların yapılması konusundaki telgrafı eklenmiştir. Telgrafta bazı Ermenileri kurtarmak adına yardım toplamak için bir komite kurulması istenmiş ve bu telgraf Washington'daki Dışişleri Bakanlığı'na gönderilmiştir. Büyükelçinin mesajı derhal James L. Barton'a iletilmiştir. Newyork'ta bulunan Cleveland H. Dodge'ta Eylül ayında Ermenilere yardım yapılması konusunda acilen hareket edilmesi ve Hıristiyanlığın sesinin yükselmesi gerektiğini bildirmiştir²⁷.

16 Eylül'de Woodrow Wilson'un yakın arkadaşı olan Cleveland H. Dodge ve James Barton, Dodge'un ofisinde buluşmuşlardır. Burada toplanan grup, daha önce de Türkiye'deki Amerikalılar ve Amerikan kurumların geleceği ile ilgili toplantılar yapmışlardı. Bu toplantının konusu ise Türkiye'ye yardım götürecek bir yardım komitesinin acilen kurulması hakkında idi. Dodge'un ofisinde 16 Eylül'de toplanan grup, ilk önce Büyükelçi Morgenthau'nun telgrafı ile ilgili bir değerlendirme yapmış ve Ermenilere yardım etmek amacıyla bir yardım komitesi kurma kararı almıştır. Charles R. Crane mali işler sorumlusu, Samuel T. Dutton sekreter ve Jamers L. Barton başkan seçilmiştir. 1855 yılının 23 Eylül günü Vermont'ta çiftçi bir ailenin oğlu olarak dünyaya gelen James Barton²⁸, Harput misyonunda faal olarak çalışan bir misyonerdir²⁹. Toplantıda bulunanlar ülkelerinden çok uzaklarda çalışmış, hükümet ve uluslararası kuruluşlara üye olan, özellikle de Yakın Doğu'daki koşulları ve ihtiyaçları bilen kişilerdir³⁰. Bu toplantıda önemli kararlar alınmış ve toplantıya katılanlar yardım komitesinin kurulması için büyük adımlar atmışlardır. Bunlardan ilki grup toplantının yapılması için ofisini açan Cleveland H. Dodge'tan gelmiştir. Dodge, İstanbul'da bulunan Robert Koleji'nin mütevelli heyetinin sözcüsü ve Yakın Doğuda çalışan misyoner örgütlerinin ve hayır kurumlarının en büyük destekçilerinden biridir³¹. Ermeniler için kurulan yardım komitesine 1.000 dolar vermiş ve belli bir dönem yardım komitesinin faaliyet göstereceği ofisin tüm masraflarını karşılamıştır³².

Ermeniler için toplanan yardım "*Ermeni Yardım Komitesi*" (Armenian Relief Committee) adı altında dağıtmaya başlanmıştır³³. Bu dönemde Yakın Doğu'da faaliyet gösteren iki yardım komitesi daha bulunmaktadır. Bunlardan biri Palestine-Syrian-Relief(Filistin ve

27 James Barton, *Story of Near East Relief 1915-1930*, Newyork, 1930, s.4-5.

28 www.dliir.org/archive. James Barton, 1881'de Middlebury Koleji'nden 1885'de Hartford İlahiyat Okulundan mezun olmuştur. 3 Haziran 1885'te Flora E. Holmes ile evlenmiştir. 19 Eylül 1885'te Boston'dan yola çıkan Barton, 28 Kasım 1885'te Harput'a ulaşmıştır. Harput misyonunun ilahiyat okulunda profesör olarak görev yapmış ve saha çalışmalarında faal olarak bulunmuştur. 29 Eylül 1892'de Newyork'a geri dönmüştür. Bu geri dönüşün nedeni eşinin hastalığıdır. 1893'te Dr. Wheeler'in emekli olması üzerine Harput'ta bulunan Fırat Koleji'ne müdür olarak seçilmiş fakat Boston'da Corresponding Secretary olarak görevine devam etmiştir. 1927 yılına kadar bu görevi sürdürmüştür. 1922'de Uluslararası Congregational Konsül'ün moderatörü görevini üstlenmiştir. Aynı yıl Lozan Barış Görüşmelerine Amerikan din, eğitim ve yardım örgütlerinin Yakındağı temsilcisi olarak katılmıştır. James Barton, 1894'te Japonya, 1901'de Seylan ve Hindistan, 1907'de Çin'de bulunmuştur. NER başkanı olarak 15 yıl hizmet vermiştir. Türkiye, Barton'ın hayatı boyunca ilgisini çeken bir bölge olarak kalmıştır. Barton'ın yayımlanmış şu eserleri bulunmaktadır: *The Missionary and Critics* (1906), *The Unfinished Task of the Christian Church* (1908), *Daybreak in Turkey* (1908), *Human Progress Through Missions* (1912), *Educational Mission*(1913), *The Christian Approach to Islam* (1918), *The Story of the Near East* (1930).

29 J. Grabill, *a.g.e.*, s.70-71.

30 James Barton, *a.g.e.*, s.5.

31 James Barton, *a.g.e.*, s.17.

32 James Barton, *a.g.e.*, s.9; J. Grabill, *a.g.e.*, s.48.

33 J. Grabill, *a.g.e.*, s.48.

Suriye Yardımı³⁴, diğeri de Persian Relief (İran Yardımı)'dir³⁵. Bu üç komite birleşerek American Committee for Armenian and Syrian Relief(Amerikan Suriyeliler ve Ermenilere Yardım Komitesi) adını almış³⁶, daha sonra komitenin adı American Committee for Relief in the Near East ve sonrasında NER olarak değiştirilmiştir³⁷. 1930'da bu kurum yapısal değişime uğramış ve Near East Foundation(Yakin Doğu Vakfı- NEF) adını almıştır³⁸.

NER, insanı yardımlarda bulunan bir hayır kurumu olarak Amerikan tarihinde yerini almıştır. Hayırseverlik³⁹ Amerika'da derin tarihsel köklere dayanmaktadır. Kamu yararı için yapılan Amerikan yardımlarının ideolojisinin, kurumsal organizasyonunun "*Judeo-Christian*" geleneğinden ve İngiliz hukuk sistemi tecrübesinden geldiği fakat Amerika'nın kendi özel koşulları içinde hayır kurumlarının yapılarının zaman içinde değiştiği bilinmektedir⁴⁰. 1923 yılında NER'in genel sekreteri NER'i insani yardım örgütü olarak tanımlamanın yeterli olmadığını, "*NER sadece hayat kurtaran değil, hayat kuran da bir örgüt*" olduğunu söylemiştir. Bu cümle içerisinde iki önemli anlamı barındırmakta ve NER'in kuruluş amacını da açıklamaktadır. 1915 yılında sevk ve iskâna tabi tutulan Ermenilere acilen yardım edilmesi amacıyla kurulan NER, hayat kurtarmak için gerekli yardımları sağlamış ve bu yardımları Anadolu'ya, Kafkasya'ya ve Suriye'ye ulaştırmıştır. Yapılan yardımlar kısa vadede yararlıklar göstermiş ve insanların açlıktan, soğuktan ölmelerinin önüne geçmiştir. Burada özellikle altına çizmek istediğimiz iki husus bulunmaktadır. Bunlardan ilki yardım ulaştırılan bölgelerin savaş alanları olması ve devletin bu bölgelere savaş nedeni ile yeterince yaşam malzemelerini gönderememesi ve bu durumda NER'in faaliyetlerini devam etmesine kolaylık sağladığı hususudur. Hayat kurtarma amacı yanında hayat kurma amacı olan NER, bu bağlamda eğitime özellikle de yetimlerin eğitimine büyük önem vermiştir⁴¹. Bunun yanında uzun vadede yarar sağlayacak diğer önemli bir husus da kişilerin kendi ihtiyaçlarının kendilerinin sağlaması konusunda sağlanan destek ve verilen eğitimidir⁴². Örneğin Bursa'da ipekböcekçiliğine, Kayseri'de halıcılığa destek verilmiş

34 Filistin-Suriye Yardım Komitesi, Suriye'deki genel kıtlık koşulları nedeni ile sıkıntı çeken halka yardım etmek amacıyla kurulmuştur. Komitenin Başkanı Talcott Williams, Asbaşkanı Oscar S. Straus, Yürütme Komitesi Başkanı Rabbi Stephen S. Wise, Sekreteri ve Mali İşler Sorumlusu Stanley White'dir. James Barton, *a.g.e.*, s.13.

35 İran Yardım Komitesi, 1915 yılının başlarında kurulmuştur. İran Yardım Komitesi'nin Başkanı Robert E. Speer, Mali İşler Sorumlusu Edwin M. Bulkley, Sekreter William B. Millar, Thomas W. Anderson, John B. Calvert, William B. Crane, Frank M. Goodchild, C. L. Goodell, Albay E. W. Halford, Henry W. Jessup, David C. Lake, J. E. Leaycraft ve W. A. Shaw'dur. James Barton, *a.g.e.*, s.14; J. Grabill, *a.g.e.*, s.30-31.

36 James Barton, *a.g.e.*, s.14 vd. Hans Lukas Kieser, 1918 yılında ACASR'in adının American Committee for Relief in the Near East(ACRNE) olarak değiştiğini belirtmektedir. H.Lukas Kieser, *a.g.e.*, s.491; Bu toplantının sonunda alınan karar uyarınca 20 Kasım 1915 yılında Ermenilere yardım etmek amacı ile American Committee for Armenian and Syrian Relief(ACASR) kurulmuştur. Armenian National Institute(ANI)'den alınan bilgiye göre 1918'de ACASR'nin adı American Committee for Relief olarak adı değiştirilmiştir. 1919 yılında da kanunlar ile kurumlaşınca örgütün adı Near East Relief adını almış ve kısaca Relief olarak adlandırılmıştır. 1930 yılına gelindiğinde ise Near East Relief, Near East Foundation adını almıştır. Osmanlı belgelerinde ise Amerika Şark-ı Karib Muavenet Heyeti olarak isimlendirilmiştir. Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.46.

37 James Barton, *a.g.e.*, s.6; Elçin Macar, "Savaşta Bir Amerikan Yardım Kuruluşunun Türkiye ve Yunanistan'daki Çalışmaları: Orta Doğu Yardım Örgütü", *Toplumsal Tarih*, Sayı: 120, Aralık 2003, s.79-81.

38 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.1; Amerika'daki hayır kurumları ve yıllara göre değişen hayırseverliğin anlamı için bkz: Merle Curti, *American Philanthropy Abroad*, News Brunswick, 1963.

39 Hayırseverlik, kâr amaçsız sektör ya da üçüncü sektör olarak adlandırılmaktadır. Betül Balıkcıoğlu, Korhan Karacaoğlu, "Sosyal Bir Ürün Olarak Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/2, Ankara, 2007, s.121.

40 Merle Curti, "Tradition and Innovation in American Philanthropy", *Proceedings of the American Philosophical Society*, Vol:105, No:2, 1961, s.146-147.

41 Mabel S. C. Smith, "Influence of out Placed Near East Relief Children", *Advocate of Peace Through Justice*, February 1928, Vol:90, No:2, s.107.

42 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin , Vol:IV/3, August-September, 1919, s.6; David Ekbladh, *The Great American Mission, Modernization and the Construction of an American*

ve fakir ve işsiz insanlara iş imkânı sağlanarak hayatlarına devam etmeleri konusunda destek olunmuştur. Hayat kurtarma ve hayat kurma amacını bu şekilde devam ettiren NER, kurmuş olduğu “*satış barakaları*” ile de İstanbul halkına Mütareke yıllarında ucuz yiyecek satmıştır. Osmanlı hükümeti NER’i bir hayır kurumu olarak tanımlamış, ticari çıkar gözetmeyecek olduğunu da belirterek satış barakalarının işletme hakkını NER’e vermiştir. Fakat 21 Kasım 1922’de kuruluş metninde yer alan “*kâr gütmeyeceği*” maddesini çığnemiş ve hükümet tarafından kapatılmıştır⁴³.

NER’in çalışanları ABCFM’ye bağlı misyonerler ve gönüllülerden oluşmaktadır. 1920’lerin başında NER’in yardım görevlilerinin %50’den fazlası misyonerdir. Yardım çalışanlarının misyonerlerden oluşması NER için büyük bir avantajdır. Çünkü ABCFM’in misyonerleri Yakın Doğu’da ya da Amerikan kolonilerinde yapmış oldukları eğitim ve tıbbi çalışmalar nedeni ile büyük tecrübeye sahiptir. ABCFM tarihine damgasını vuran James Barton da hem NER’in kurucusu hem de ABCFM misyoneridir. Barton, Yakın Doğu’da çalışan ABCFM misyonerlerini yardım dağıtıcıları olarak görmemektedir. Ona göre, NER’de, yardım dağıtmak için oluşturulmuş bir hayır kurumu (charitable organization) değildir. Fakat NER, Barton’a göre insanları koruyan yaşamlarının devam etmesini sağlayan kısacası insani amaçlar taşıyan Hıristiyan kurumudur (Christian organization). Barton, misyonerlik kurumları ile hayır kurumları arasında benzerlik ve farkların olduğunu belirtmektedir. Her iki kurum arasındaki önemli fark, NER’in din yayma amacı taşımasına rağmen Hıristiyanlık değerleri ve ilkelerine bağlı olmasıdır. En önemli benzerlik ise her iki kurumun eğitime büyük önem vermesidir. NER ve ABCFM Yakın Doğu karanlığı içinde yaşayan halk arasında Hıristiyan anlayışa dayanan eğitimi yaymak için çabalamıştır⁴⁴. NER’in çalışanları arasında sadece Amerikalı misyonerler değil yardım gönüllüleri de bulunmaktadır. Misyoner olmayan ve NER’e katılarak hizmet etmek isteyen gönüllülere ilk olarak temel eğitim verilmektedir. Eğitimi başarıyla tamamlayanlar görevli misyonerlerin başkanlığında yardım faaliyetlerinde çalışmak üzere Anadolu’ya gönderilmişlerdir. Merzifon Amerikan Koleji müdürü olan George White da bir dönem İstanbul’da bulunmuş ve NER’e bağlı olarak Anadolu’ya gelen gönüllülerin dağıtımını planlanmıştır⁴⁵.

NER’in yardım bölgeleri dört ana gruba ayrılır: İstanbul, Kafkasya, Suriye-Halep ve İran. İstanbul bölgesinin merkezi İstanbul olup Anadolu topraklarını kapsamaktadır. İstanbul bölgesi Albay J.P. Coombs tarafından yönetilmektedir⁴⁶. Merkez olarak kabul edilen İstanbul da dört ana üsse bölünmüştür. Rum muhacirlerin yaşadığı bir bölge olması nedeni ile Samsun birinci üs, Amerika’dan gelen malzemelerin giriş yeri olan İzmir ikinci üs, Halep ve Harput da üçüncü ve dördüncü üs olarak seçilmiştir. Harput’un, 1915 tehirci sonrasında Suriye’ye gönderilen Ermenilerin geçiş güzergâhı üzerinde olması nedeni ile önemi artmıştır. Sevk ve iskân sonrası Ermenilerin yaşadıkları topraklara yakın olması nedeni ile Iğdır da çalışma üslerinden biri olarak kabul edilmiştir. Anadolu’daki çalışma bölgelerinin ve NER çalışanların hedef kitlelerinin yıllara göre değiştiği görülmektedir. 1919 yılında NER, Ermeni muhacirler arasında ve onların yaşadığı bölgelerde, 1920’de

World Order, Princeton, 2010.

43 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye’de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.310/321-322. Satış barakalarının kapanmasındaki en önemli etki tüccarların sürekli olarak şikâyetleri ve bu şikâyetlerin hükümet üzerinde oluşturduğu baskıdır.

44 *Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.6.

45 George White, *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev: Cem Tarık Yüksel, İstanbul, 1995, s.230-232.

46 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.7. İstanbul, İzmir, Kayseri, Bursa, İzmit, Sivas, Konya, Merzifon, Samsun, Kayseri, Harput bu faaliyet alanı içinde bulunan önemli şehirlerdir.

İstanbul'un işgali sonrası İstanbul'daki yoksullar arasında, 1921'de de Yunan işgali nedeni ile işgal bölgesindeki Müslümanlara yönelik çalışmalar yapmıştır. 1921 yılına gelindiğinde NER, İstanbul ve Anadolu'da yedi vilayette birer merkeze ve bu merkezlere bağlı şubelere sahip olmuştur. Sadece Adana merkezine bağlı on şubesi bulunmaktadır⁴⁷. NER'in ikinci yardım bölgesi Kafkasya'dır ve merkezi Gümrü'dür. 1920'de Yüzbaşı E.A. Yarrow yönetiminde olan bölge Ermenistan ile Gürcistan'ın bir bölümünü, Trans-Kafkasya'yı kapsamaktadır. Suriye bölgesinin merkezi de Beyrut'tur ve Binbaşı James H. Nicol tarafından yönetilmektedir. Bu misyon bölgesi Suriye'nin kıyı bölümünü, Filistin'i, kuzey ve doğu Halep'i kapsamaktadır. İran bölgesi ise Tebriz merkez olmak üzere Amerikan Konsolosları tarafından yönetilmektedir. Kuzey İran ve Mezopotamya çalışma alanını oluşturmaktadır⁴⁸. 1923 yılında ise NER'in faaliyet alanlarını üç bölgeye ayırdığı görülmektedir. Bunlar Suriye, Yunanistan ve Sovyet Ermenistanı'dır⁴⁹.

NER'in yardım kampanyalarına katkıda bulunan bir çok kurum bulunmaktadır. Siyasi ve dini çevrelerden, sivil toplum kuruluşlarından, eyalet valilerinden, sanatçılardan büyük destek sağlanmıştır. NER, Amerikan Başkanı Woodrow Wilson tarafından da desteklenen bir kurumdur. Congregational Church, Baptist Church, The Reformed Church, The Methodist Church'de NER'i destekleyen kilise toplulukları arasında yer almaktadır⁵⁰. NER'in asıl büyük destekçisi ise Amerikan kamuoyudur. Ekim 1915'den Temmuz 1920'ye kadar toplam 40.815.226.74 dolar bağış toplanmıştır. Devletten gelen yardım bu yıllar arasında toplam 11.253.260.67 dolardır⁵¹. 1919'dan 1923'e kadar her yıl ortalama 12.000.000 dolar bağış alınmıştır⁵². Barton'ın NER'i anlattığı eserinde ise 1929 yılının Temmuz ayına kadar 28.017.000 dolar Kafkasya'ya, 20.551.000 dolar Türkiye'ye, 12.527.000 dolar Suriye ve Filistin'e 7.736.000 dolar İran ve Mezopotamya'ya, 5.709.000 dolar Yunanistan'a yardım gönderildiği belirtilmektedir⁵³. 1919 yılında Avrupa'daki hayır kurumları arasındaki en büyük kurumdur. Fakat insan kaynağı ve büyüklük bakımından diğer Amerikan yardım kuruluşları olan ARA (American Relief Administration) ve ARC (American Red Cross)'dan daha küçüktür⁵⁴.

Washington Post gazetesinde Anadolu'ya gönderilecek yardımlarla ilgili birçok habere rastlanmaktadır. Özellikle Suriye ve Kafkasya'da yaşayan insanların yiyecek ve giyecek yardımına ihtiyaçları olduğu belirtilmektedir. Birçok eyalette yardım kampanyaları düzenlenmiştir. Amerikan halkının gerekli desteği vermesi için NER çalışanları tarafından büyük gayret sarf edildiği görülmektedir⁵⁵. 26 Aralık 1918 tarihli sayısında 7.000 ton yardımın 1919 yılının Ocak ayının ortalarında yola çıkacağı ve bu yardımlar içinde özellikle tarım aletlerinin ve tıbbi malzemenin, doktorların, hemşirelerin olacağı haberi verilmektedir⁵⁶. Hemen ertesi gün NER'in sekreteri olan Navy Daniel'in de Türkiye'ye acil

47 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.312. Her merkezde üçer yetimhane, birer hastane ve birer aşevi bulunmaktadır. NER'in bu dönem itibari Anadolu'daki harcamalarının aylık olarak toplam tutarı 300.000 dolardır. NER'in sadece İstanbul için yaptığı harcamanın ise 25.000 dolar olduğu anlaşılmaktadır.

48 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.7.

49 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.9-10.

50 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.92.

51 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.18-19.

52 James Barton, *a.g.e.*, s.409- 410. 1920'de 13.052.000, 1921'de 7.270.000, 1922'de 10.714.000, 1923'de 8.508.000 dolar bağış geliri sağlanmıştır.

53 James Barton, *a.g.e.*, s.411.

54 *Seven Stages of Man Near East Relief, ABCFM Barton Papers, News Bulletin*, Vol:IV/3, August-September, 1919, s.10.

55 *Washington Post*, February 16, 1919.

56 *Washington Post*, December 26, 1918.

yardım yapılması konusundaki mesajı gazetede yer almıştır⁵⁷.

30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkesi'nin imzalanması ile misyonerler yardım faaliyetlerini yeniden yoğunlaştırmışlardır. Savaşın bitmesi yardım malzemelerinin ihtiyaç sahiplerine daha çabuk ulaşmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nin savaş sonrası izlemiş olduğu politika neticesinde Amerikalı misyonerlerin Anadolu'daki çalışmaları daha kolaylaşmış, hatta misyonerler ABCFM istasyonlarını faaliyete geçirmek için kaynak bulma çalışmalarına dahi başlamışlardır⁵⁸. Mütarekenin imzalanmasının hemen ardından NER, bölgeden gerekli bilgi akışını sağlamak amacı ile özel bir komisyon oluşturmuştur. Harold A. Hatch, Arthur Curtiss James, Prof. Edward C. Moore, Walter George Smith, Stanley White, Haham Aaron Teitlebatum, Dr. George Washburn, Dr. William Peet oluşan özel komisyonun üyeleri arasında yer almaktadır. Komisyon Londra, Paris ve Roma'yı ziyaret etmiş buralarda yapmış olduğu görüşme sonucunda Yakın Doğu'da İngiltere, Fransa ve İtalya'nın denetiminde bulunan demiryolları, limanlar ve ambarlardan yararlanma hakkını elde etmiştir. Diğer üyeler Curtiss James'i Paris'te konferans için bırakıp yollarına devam etmişlerdir⁵⁹. Komisyon üyelerinin her biri farklı bölgelere gönderilmiş ve buldukları bölgeler ile ilgili kendilerinden raporlar istenmiştir. Binbaşı Davis G. Arnold Türk bölgesinin ve Albay William N. Haskell'de Kafkasya bölgesinin yardım programının yöneticisi olarak seçilmiştir⁶⁰.

Savaş sonrasında Yakın Doğu'daki Amerikan Yardım Heyeti (American Relief Administration-ARA) ve NER'in yardım faaliyetleri Herbert Hoover tarafından koordine edilmiştir. NER'in faaliyetleri Yakın Doğu üzerinde, ARA'ninkiler Avrupa üzerinde yoğunlaşmıştır. Halbuki bazı kaynaklarda NER ve ARA'nın aynı yardım komitesi olduğu yolunda bilgiler mevcuttur⁶¹. Mütareke sonrasında Hoover, misyonerlerin bölgede verimli çalışmalarda bulunmadığı düşüncesine kapılmıştır. Bu nedenle Kafkasya bölgesini ikiye ayırmış, Haskell'i Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgesine yapılacak olan yardımlardan sorumlu yönetici olarak Temmuz 1919'da görevlendirmiştir⁶². Bu düzenlemeye rağmen bölgede bulunan misyonerler ile NER çalışanları arasındaki anlaşmazlıklar sürmeye devam etmiştir. Erivan'da bulunan Dr. Ussher misyoner olması nedeni ile Haskell'in kendisini yardım faaliyetlerinden uzak tuttuğunu belirtmektedir. Bu dönemde Barton, NER'in ve ARA'nın birlikte çalışması taraftarıdır. 1920'ye ARA'nın Kafkasya'dan çekilmesine kadar NER ile birlikte çalışmıştır. Bu tarihten sonra ise Kafkasya'daki yardım faaliyetlerinden Ernest A. Yarrow sorumlu olmuştur⁶³.

1918-1919 döneminde Osmanlı hükümeti, NER tarafından Anadolu'ya gönderilen heyetlere destek vermiş ve onları takip etmekle yetinmiştir. Ayrıca 1919 yılının başlarında örgüt üyelerinin Anadolu'yu dolaşmalarına da izin verilmiştir. Stoklarda var olan malzemeler NER çalışanları tarafından tesbit edilmiştir. NER, hem devletin stoklarındaki hem de Amerika'dan gelen malzemeleri işgal bölgelerindeki ihtiyaç sahiplerine dağıtmış, Anadolu'da devlete ait olan bu görevi üstlenmiştir. Fakat örgüt üyeleri özellikle Ermenilere yardım ettikleri konusunda eleştirilmektedir. Bu nedenle sıklıkla komite başkanları yardımların ihtiyaç sahiplerine dağıtıldıkları konusunda açıklama yapmıştır. Osmanlı

57 *Washington Post*, December 27, 1918.

58 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.88.

59 James Barton, *a.g.e.*, s.109-111

60 James Barton, *a.g.e.*, s.116-117.

61 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.90.

62 Suzan Elizabeth Moranian, *The American Missionaries and The Armenian Question*, Ph.D. Thesis, Wisconsin University, Madison, 1994, s.325-326.

63 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.91.

hükümeti ile iyi ilişkiler içinde olan NER'e, TBMM hükümeti şüphe ile yaklaşmaktadır. Komite'nin misyoner örgüt olması ve Amerikan mandası taraftarları ile yakın ilişkiler kurması şüphe ile yaklaşımın nedenleridir⁶⁴.

Mütareke sonrası dönemde Kafkasya'da faaliyetlerine devam eden NER, Erivan'da bulunan 700.000-800.000 Ermeniyeye yardım etmiş ve 1919-1920 arasında 338 kasabaya un göndererek toplam 332.716 kişi doyurmuştur. Günlük 50.000 kişiye yardımda bulunulmuş, 20.000 yetime bakılmıştır. Bu süre zarfında Ermenistan ve Kafkasya'ya 135.764 ton malzeme gönderilmiştir⁶⁵.

Tablo 1: 20 Haziran 1920 tarihi itibari ile bölgelere dağılım⁶⁶.

	Kafkasya	Beyrut-Halep	İstanbul-Anadolu	TOPLAM
NER personel	-	-	-	538
Hastane	43	11	9	63
Yatak	5.681	346	525	6.552
Klinik	85	21	22	128
Kurtarma Evi	-	5	6	11
Yetimhane	81	27	121	229

Yukarıda belirtilen tabloda da görüldüğü üzere 229 yetimhanede toplam 54.600 çocuğun ihtiyaçları karşılanmıştır. Bu çocukların 20.779'u Kafkasya'da 8.007'si Beyrut ve Halep'te, 25.814'ü de Anadolu'daki yetimhanelerde⁶⁷. 1921 yılında Anadolu'da ise NER'e bağlı 124 yetimhanede 64.107 çocuk barınırken 1922'de 30.698 çocuk barınmaya başlamıştır⁶⁸. NER'in bu yıl yayınladığı rapor incelendiğinde sorumluluğu altında bulunan yetimhanelerde 16.833 Ermeni, 6.427 Rum, 5.731 Türk yetim barındırdığı görülmektedir⁶⁹. 1920 yılı itibari ile Kafkasya'da NER'e ait 43 hastane, bu hastanelerde 5.681 yatak bulunmaktadır. 85 klinik ve 81 yetimhane mültecilerin için açılmıştır. Yetimhanelerde ise 20.779 çocuk barınmış ve 561.970 kişiye yiyecek yardımı yapılmıştır. İstanbul bölgesinde ise, 9 hastane ve 525 yatak, 22 klinik ve 121 yetimhane bulunmaktadır. Yetimhanelerde bulunan çocuk sayısı 25.814'tür⁷⁰.

Ocak 1920'de General James G. Harbord "Amerikan hayırseverliği Ermenileri, Suriyelileri, Yunanlıları ve Yakın Doğu'da yaşayan diğer ulusları hayatta tutmaya çalışmak, hastalıktan ve açlıktan ölecek ulusları kurtarmaktır. Bu kimseler arasında özellikle çocuklar bulunmaktadır"⁷¹ demiş ve NER'in yetim çocuklara verdiği önemin altını çizmiştir. Bilindiği üzere, yetimler konusu 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile başlayan dönem sonrası Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak gündemini meşgul eden bir konu olmuştur. İslam dininin de dul ve yetim hakkının korunması konusundaki tutumu devletin konuyu çok daha özenli bir şekilde ele almasını gerektirmiştir. Osmanlı Devleti kurduğu vakıflar aracılığı ile dul, yetim ve öksüzlerin ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamış ve yardım eli müslim, gayri müslim

64 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.304-312.

65 James Barton, *a.g.e.*, s.124-126.

66 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.16.

67 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.17.

68 Fatih Gencer, *a.g.e.*, s.203.

69 Hikmet Özdemir, Kemal Çiçek, Ömer Turan, Ramazan Çalık, Yusuf Halaçoğlu, *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.153-154.

70 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.21-23.

71 *Handbook Near East Relief*, 1920, s.10.

farkı gözetilmeden uzatılmıştır⁷². Balkan Savaşları ile başlayan I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı ile devam eden savaş yıllarında korumaya muhtaç çocuklar arasında sadece muhacir çocuklar değil, şehit çocukları da yer almaya başlamıştır. Bu dönemde yetim ve öksüz çocuklar ile hem Osmanlı Devleti hem de TBMM Hükümeti ilgilenmiş ve konu ile ilgili sorunları çözüme ulaştırmaya çalışmıştır. Osmanlı Devletinde yetimhane anlamına gelen darüleytamlar, Balkan Savaşları sonrasında açılmaya başlanmışsa da kısa süre sonra kapatılmış ve I. Dünya Savaşı'nın başlaması ile tekrar faaliyete geçirilmiştir⁷³.

1915 yılında alınan tehcir kararı Osmanlı topraklarındaki yetimler ile ilgili sorunların daha da artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda atılan ilk adım Enver Paşa'nın Ermeni kız ve erkek çocukların darüleytamlarında barındırılması ve can güvenliklerinin sağlanması konusunda verdiği tekliftir. Bu öneri Maarif Nezareti tarafından kabul edilmiştir⁷⁴. Mütareke sonrasında Amerikan basınında Ermenilerin özellikle de Ermeni yetimlerin çok zor koşullar altında yaşamlarını sürdürdükleri konusunda Amerikan basınında birçok habere rastlamak mümkündür. Ermeni yetimlerin hayatlarını devam ettirebilmeleri için NER'in Amerikan halkından destek isteği haberler arasında yer almaktadır. 20 Aralık 1918'de Washington Post'ta yer alan bir habere göre 1919 yılının ilk ayında Başkan Wilson'un girişimleri ile yardım toplama çalışmalarına başlanmıştır. Amerikan Dışişleri Bakanlığı yardımların toplanması, Amerikan Savaş Bakanlığı da yardımların ihtiyaç sahiplerine ivedilikle ulaştırılması görevini üstlenmiştir. Gazetede yer alan bilgiye göre tahminen 1920 yılının kış ayı boyunca 4.000.000 kişiye yardım edilecektir ve bunların 400.000 yetimdir⁷⁵. Yetimhaneler ve yetimler konusu NER'in sürekli olarak gündemini oluşturan bir konudur. Yetimler konusundaki çalışmalarını Kafkasya üzerinde yoğunlaştıran NER çalışanları özellikle Ermeni yetimlerin barınması, beslenmesi, giydirilmesi ve can güvenliklerinin sağlanması konu ile ilgilenmişlerdir. Erivan, Gümrü ve Kars'ta Ermeniler için yetimhaneler kurulmuştur⁷⁶.

Sonuç olarak 1810 tarihinde Boston'da kurulan ABCFM, 1820'de Osmanlı topraklarında faaliyetine başlamıştır. ABCFM'e bağlı olan misyonerler, Anadolu'da hem Protestanlığın hem de Amerikan kültürünün yayıcılarıdır ve yapmış oldukları çalışmalar derin etkiler bırakmıştır. Misyonerlerin kurmuş oldukları okullar Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan azınlıkları özellikle de Ermenileri etkilemiş onlarda milliyetçilik fikrinin doğmasına neden olmuştur. Bağımsız Ermenistan fikrini Ermenilere aşılayan Amerikalı misyonerler, attıkları her adımda Ermenilere destek olmuşlar, devlete karşı onların sözcülüğünü ve koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bağımsız devlet kurmak amacıyla Ermeniler ayaklanmışlardır. Bu ayaklanmaların her birinin devlet güçleri tarafından bastırılması Avrupa'da özellikle de Amerikan kamuoyunda misyonerlerin de desteği ile "*zalim Türklerin mazlum Ermenileri katlettikleri*" şeklinde basına yansıtılmıştır.

72 Veli İnanç, "Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, 2003, s.19-22.

73 Safiye Kıranlar, *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara, 2012, s.51-52. Balkan Savaşları öncesinde darüleytamların açıldığı bilinmektedir. Bunun en güzel örneği de Antep'te açılan Antep Darüleytamı'dır. Kuruluşundan itibaren darüleytamlara alınacakların kimler olacağı tartışılmış ve 1916 yılında yapılan düzenlemeler sonucunda öncelikli olarak annesi ve babası olmayan çocuklara öncelik verilmesi kararlaştırılmıştır.

74 Safiye Kıranlar, *a.g.e.*, s.95. Ermeni yetimler daha çok Maraş Darüleytamı'nda toplanmıştır. Daha sonraki yıllarda ise Ermeni yetimler için Kayseri'de bir darüleytam açılmıştır.

75 *Washington Post*, December 20, 1918. Aynı haberde James Barton ve William Peet, gelecek yılın ilk aylarında İstanbul'a gidecek yardımların organizasyonu ile görevlendirildikleri bu kimselerin seçilmesinde onların Ortadoğu'daki şartları bildikleri Barton'ın Harput Koleji müdürü, Dr. Peet'in de İstanbul Amerikan mali işler sorumlusu olduğu haberi *Washington Post*'ta yer almaktadır.

76 James Barton, *a.g.e.*, s.213.

Bu tarihten itibaren Amerika'da mazlum Ermenilerin korunması konusunda büyük yardım kampanyaları düzenlenmiş ve elde edilen gelirler Amerikalı misyonerler aracılığı ile dağıtılmıştır. I. Dünya Savaşı esnasında Ermenilerin cephe gerisinin güvenliğini bozmaları ve Rus kuvvetleri ile birlikte hareket etmeleri bardağı taşıyan son damla olmuştur. Bu ise Osmanlı Devleti'nin 1915 yılında Ermenileri sevk ve iskâna tabi tutan kararı almasına neden olmuştur. Bu karar Amerika'da büyük bir yankı uyandırmış sözde Suriye çöllerine sürülen Ermeniler için büyük bir yardım komitesi kurulmuştur. Near East Relief adı verilen bu komite özellikle Kafkasya ve Suriye'de bulunan Ermenilere yardım etmek amacı taşımaktadır. NER, misyonerlik amacı da taşıyan bir yardım komitesidir ve ABCFM'in devamıdır. ABCFM'e bağlı olarak çalışan her bir misyoner NER'in de çalışanı olmuştur. NER hem bu misyonerlerin hem de ABCFM'in tecrübelerinden yararlanmış bir kurumdur. 1915 tehcir sonrası, mütareke dönemi ve sonrası, işgal dönemi ve 1923'den 1930'a kadar Anadolu, Kafkasya, Suriye ve Yunanistan'da faaliyetlerine devam etmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- Washington Post*, December 20, 1918.
Washington Post, December 26, 1918.
Washington Post, December 27, 1918.
Washington Post, February 16, 1919.

Kitap ve Makaleler

- Alan Gülbadi (2007), "Amerikan Board Okullarında Yürütülen Misyonerlik Faaliyetleri", *Journal of Islamic Research*, XX/4, s.469-480.
- Aydın Mithat (2014), "Amerikan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetlerine Dair Rus Miralayı Potiyata'nın Raporu", *Tarihte Türkler ve Ermeniler/Ermeni Nüfusu ve Kilisesi Misyonerlik*, VIII, Ankara, s.186-222.
- Aydın Mithat (2006), "Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı Amerikan İlişkilerine Etkileri", *OTAM*, Sayı:19, s.79-122.
- Balıçoğlu Betül, Korhan Karacaoğlu (2007), "Sosyal Bir Ürün Olarak Pazarlanan Hayırseverlik: Stratejik Hayırseverlik", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, IX/2, Ankara, s.121.
- Barton, James (1930), *Story of Near East Relief 1915-1930*, Newyork.
- Curti Merle (1963), *American Philanthropy Abroad*, News Brunswick.
- Curti Merle (1961), "Tradition and Innovation in American Philanthropy", *Proceedings of the American Philosophical Society*, 105/2, s.146-147.
- Çiçek Kemal (2012), *Ermenilerin Zorunlu Göçü*, TTK Yayınları, Ankara.
- Demirel Muammer (1996), *I. Dünya Harbinde Erzurum ve Çevresinde Ermeni Hareketleri 1914-1918*, Ankara.
- Denova John (1963), *American Interests and Policies in the Middle East 1900-1939*, Minneapolis.
- Dwight Harrison Otis (1854), *Christianity in Turkey*, London.

- Eddy David Brewer (1913), *What Next in Turkey*, Boston.
- Ekbland David (2010), *The Great American Mission, Modernization and the Construction of an American World Order*, Princeton.
- Erhan Çağrı (2001), *Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri*, İmge Yayınları, İstanbul.
- Gencer Fatih (2006), *Ermeni Soykırım Tezinin Oluşum Sürecinde Amerikan Yakın Doğu Yardım Komitesi*, İstanbul.
- Gianuul Dimitra (1992), *American Philantrophy in the Near East: Relief to the Ottoman Greek Refugees 1922-1923*, Doctorate Thessis, Kent University, England.
- Göğünç Nejat, "Osmanlı Devleti'nde Ermeniler Hakkında", *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, ed: Hasan Celal Güzel, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Grabill Joseph Leon (1971), *Protestant Diplomacy and the Near East, Missionary Influence on American Policy 1810-1927*, Minneapolis.
- Gürün Kamuran (1985), *Ermeni Dosyası*, Ankara.
- Halaçoğlu Yusuf (2001), *Ermeni Tehciri ve Gerçekler 1914-1918*, TTK Yayınları, Ankara.
- Handbook Near East Relief*, 1920.
- İnce Erdoğan Dilşen (2008), *Amerikan Misyonerlerinin Faaliyetleri, Van Ermeni İsyanları(1896)*, IQ Yayınları, İstanbul.
- İnanç Veli (2003), "Osmanlı Devleti'nde Yetimlerin Sosyal Haklarının Korunması", *Savaş Çocukları Öksüzler ve Yetimler*, Ed: Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç, İstanbul, s.19-22.
- Kantarci Şenol (2004), *Amerika Birleşik Devletleri'nde Ermeniler ve Ermeni Lobisi*, İstanbul.
- Karal Akgün Seçil Karal (1994), "Kendi Kaynaklarından Amerikalı Misyonerlerin Türk Sosyal Yaşamına Etkisi", *X. Türk Tarih Kongresi (22-26 Eylül 1986)*, V, TTK Yayınları, Ankara, s.2-10.
- Kıranlar Safiye (2012), *Savaş Yıllarında Türkiye'de Sosyal Yardım Faaliyetleri (1914-1923)*, TTK Yayınları, Ankara.
- Kieser Hans Lukas (2005), *İskalanmış Barış, Doğu Vilayetlerinde Misyonerlik Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Macar Elçin (2003), "Savaşta Bir Amerikan Yardım Kuruluşunun Türkiye ve Yunanistan'daki Çalışmaları: Orta Doğu Yardım Örgütü", *Toplumsal Tarih*, (Aralık 2003), Sayı: 120, s.79-81
- Moranian Suzan Elizabet (1994), *The American Missionaries and The Armenian Question*, Ph.D. Thessis, Wisconsin University, Madison.
- Ortaylı İlber (1981), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Amerikan Okulları Üzerine Bazı Denemeler", *Amme İdaresi Dergisi*, XVI/3, Ankara, s.90-95.
- Öke Mim Kemal (1996), *Uluslararası Boyutlarıyla Anadolu- Kafkasya Ekseninde Ermeni Sorunu*, İz Yayınları, İstanbul.
- Özdemir Hikmet (2004), Kemal Çiçek, Ömer Turan vd., *Ermeniler: Sürgün ve Göç*, TTK Yayınları, Ankara.
- Saray Mehmet (2005), *Ermenistan ve Türk Ermeni İlişkileri*, ATAM Yayınları, Ankara.
- Seven Stages of Man Near East Relief ABCFM Barton Papers(1919)*, News Bulletin, Vol:IV/3, August-September, 1919.

American Board Of Commissioners For Foreign Mission (Abcfm) Near East Relief'e
Amerikan Misyonerlerinin Anadolu'daki Faaliyetleri

- Shelton Elizabeth W. (2011), *Faith, Freedom, and Flag: The Influence of American Missionaries in Turkey on Foreign Affairs, 1830-1880*, Doctorate Thessis, George Town University, Washington.
- Smith Mabel S. C. (1928), "Influence of out Placed Near East Relief Children", *Advocate of Peace Through Justice*, February 1928, Vol:90, No:2, s.107-108.
- Şimşir Bilal (1985), "Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu Üzerine", *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu(8-12 Ekim 1984)*, Ankara, s.110-118.
- White George (1995), *Bir Amerikan Misyonerinin Merzifon Amerikan Koleji Hatıraları*, Çev:Cem Tarık Yüksel, İstanbul.